

Marcin Koczan

Uniwersytet Wrocławski

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8039-6820>

e-mail: marcin.koczan@uwr.edu.pl

Działania Rosji pogłębiające kryzys energetyczny w 2021 r. jako element wielokierunkowej presji na Unię Europejską

1. Wprowadzenie

Od kilkunastu lat obserwujemy działania Rosji zmierzające do podważenia postzimnowojennego porządku świata, w którym głównym elementem jest dominująca pozycja Stanów Zjednoczonych. Rosja podejmuje wysiłki w celu stworzenia warunków do powstania multipolarnego ładu światowego, w którym zostanie jej przypisana (w wyniku konsensualnej zmiany architektury bezpieczeństwa) lub uzyska (w wyniku konfliktu zbrojnego) lepszą pozycję na arenie międzynarodowej niż ta po upadku Związku Radzieckiego. W tym kontekście wojnę rosyjsko-ukraińską należy rozpatrywać w szerszym kontekście regionalnym i ponadregionalnym. Jej wynik uplasuje Rosję w Europie i na świecie oraz zdecyduje o jej relacjach z państwami tzw. bliskiej zagranicy¹.

W 2021 r. rosyjskie władze podejmowały szereg działań zmierzających do wywarcia wielokierunkowej presji na Unię Europejską i poszczególne kraje członkowskie. Miało to doprowadzić do osłabienia determinacji w kwestii ewentualnego wsparcia Ukrainy w konfrontacji z Rosją. Jednym z istotnych elementów rosyjskiej presji były działania zmierzające do stymulowania kryzysu energetycznego w drugiej połowie 2021 r.

Rosyjskie działania w sektorze energetycznym w okresie kilkunastu miesięcy poprzedzających inwazję na Ukrainę nie są kompleksowo opisane w polskiej literaturze naukowej. Warto jednak zwrócić uwagę na prace ośrodków analitycznych takich jak Ośrodek Studiów Wschodnich, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Polski Instytut Ekonomiczny czy Instytut Europy Środkowej. Ciekawą pozycją na polskim rynku wydawniczym jest *Gaz zakładnikiem geopolityki. Wykorzystanie gazu ziemnego na cele energetyczne w Unii Europejskiej w aspekcie oddziaływania czynników geopoliti-*

¹ T. Bordachev, D. Chizhova, *Central Asia and the Ukraine Crisis*, Valdai Discussion Club Report, Moscow 2022.

tycznych, przygotowaną przez zespół autorów Dolnośląskiego Instytutu Studiów Energetycznych. Prace analityczne opisują zdarzenia polityczno-gospodarcze z relatywnie krótkiej perspektywy. Na działania podejmowane przez Rosję na arenie międzynarodowej w 2021 r. należałoby spojrzeć w kontekście inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r. i dokonać ich ponownej interpretacji.

Artykuł próbuje odpowiedzieć na pytania: Jakimi narzędziami nacisku dysponowała Rosja w 2021 r., aby stymulować kryzys energetyczny w UE? Jakie działania, ewentualnie zaniechania, doprowadziły do uzyskania przez to państwo dominującej pozycji na unijnym rynku gazu? Jakie działania należy podjąć, aby osłabić możliwość wywierania presji gazowej na kraje członkowskie UE przez Rosję w przyszłości? Podstawową metodą badawczą przyjętą w artykule jest krytyczna analiza źródeł, uzupełniona metodą prognozowania i metodą porównawczą. Opisywane zagadnienia nie mają w opinii autora wystarczającego odbicia w literaturze naukowej. Artykuł jest próbą zmiany tego stanu rzeczy i głosem w dyskusji nad działaniami, jakie podejmowała Rosja w ramach przygotowań do eskalacji konfliktu z Ukrainą.

2. Czynniki wpływające na kryzys energetyczny w UE w drugiej połowie 2021 r.

W pierwszej połowie 2021 r. doszło do zbiegu kilku czynników, które miały wpływ na zaburzenia między podażą a popytem, a tym samym wygenerowanie presji cenowej na nośniki energii w Unii Europejskiej. Możemy do nich zaliczyć m.in.:

- ożywienie gospodarcze po pandemii Covid-19, owocujące zwiększeniem zapotrzebowania przemysłu na energię i jej nośniki; okres pandemicznych lockdownów, obniżenia popytu na energię spowodowały spowolnienie produkcji, a zerwane łańcuchy dostaw opóźniły planowane inwestycje w nowe ściany wydobywcze czy złoża, skutkiem czego rosnący popyt na nośniki energii związany z popandemicznym ożywieniem gospodarczym stymulowanym różnego rodzaju wsparciem, działaniami osłonowymi, transferami socjalnymi (na poziomie krajowym czy unijnym) zaowocował brakami podażowymi surowców energetycznych, a to w dalszej kolejności spowodowało wzrost cen;
- wzrost w 2021 r. w Unii Europejskiej zużycia węgla kamiennego o 28,5% i węgla brunatnego o 19%²; miało to częściowo związek z relatywnie długim sezonem grzewczym 2020/2021; UE nie ma własnych mocy wydobywczych na poziomie zaspokajającym zapotrzebowanie na węgiel kamienny, więc o ten surowiec państwa członkowskie muszą rywalizować na światowych rynkach z innymi importerami;
- presję popytową zwiększaną przez działanie niemieckiego rządu, który konsekwentnie realizował wieloletni plan odchodzenia od energetyki atomowej³;

² G. Wiśniewski, *Produkcja energii elektrycznej z OZE – podsumowanie roku 2021*, www.cire.pl 10.01.2022, <https://www.cire.pl/artykuly/opinie/produkcja-energii-elektrycznej-z-oze--podsumowanie-r-u-2021>, inf. 30 XI 2023.

³ J. Wiech, *Energiewende nowe niemieckie imperium*, Warszawa 2022, s. 49–60.

- w 2021 r. kolejne trzy jednostki jądrowe zostały odłączone od systemu; deficyty był pokrywany ze zwiększonej produkcji w elektrowniach zasilanych węglem kamiennym⁴, którego Niemcy są importerem⁵;
- spustoszenie w sierpniu 2021 r. przez huragan Ida wybrzeża Zatoki Meksykańskiej (śmierć poniosło 71 osób), gdzie znajduje się istotna część infrastruktury wydobywczej, przesyłowej i rafineryjnej w USA; w obawie przed uderzeniem żywiołu okresowo wstrzymano 96% wydobycia ropy naftowej i 94% gazu ziemnego⁶, przyczyniając się do presji na wzrost cen surowców; zaledwie kilka tygodni później huragan Nicholas uderzył w wybrzeża Luizjany i Teksasu;
 - spadek światowych nakładów na inwestycje w sektor naftowy w latach 2014–2021 prawie o połowę w związku z trendami dekarbonizacyjnymi, a także rozwojem sprawozdawczości zrównoważonego rozwoju (ESG) podmiotów gospodarczych⁷.

3. Znaczenie gazu dla UE

W przyjętym przez UE w grudniu 2008 r. zbiorze wielosektorowych regulacji prawnych zwanych pakietem energetyczno-klimatycznym wyznaczono cele wspólnotowe do osiągnięcia do roku 2020⁸. Do najważniejszych z nich należało: ograniczenie emisji gazów cieplarnianych o 20%, wzrost udziału energii z odnawialnych źródeł energii (OZE) w końcowym zużyciu energii o 20% i podniesienie efektywności energetycznej o 20%. Zwiększenie wykorzystania gazu ziemnego, głównie w sektorze energetycznym, wpisywało się w realizację tych celów przede wszystkim dlatego, że to paliwo jest znacząco mniej emisyjne od węgla kamiennego i brunatnego, co w kontekście rosnących cen uprawnień do emisji CO₂ miało istotne znaczenie. Poza tym moce wytwórcze oparte na wykorzystaniu gazu ziemnego są relatywnie elastyczne i mogą być wykorzystywane jako wsparcie dla uzależnionych od zmiennych warunków pogodowych źródeł odnawialnych. W latach 2014–2021 wzrosło unijne zapotrzebowanie na gaz ziemny. Sektor elektroenergetyczny i ciepłowniczy odpowiadał za 52% wzrostu konsumpcji gazu w państwach członkowskich, a gazyfikacja gospodarstw domowych za kolejne 30%⁹.

⁴ G. Wiśniewski, *Produkcja...*

⁵ W 2018 r. zamknięto w Niemczech ostatnią kopalnię węgla kamiennego. Surowiec ten nadal jest jednak wykorzystywany do produkcji energii. W 2021 r. w państwie tym było ponad 19 GW mocy w jednostkach zasilanych węglem kamiennym https://www.energy-charts.info/charts/installed_power/chart.htm?l=en&c=DE&chartColumnSorting=default&year=2021, inf. 28 XII 2023.

⁶ J. Kajmowicz, *Potężny huragan Ida wstrzymuje wydobycie ropy w Zatoce Meksykańskiej*, *www.energetyka24.com*, 30.08.2021, <https://energetyka24.com/ropa/poteczny-huragan-ida-wstrzymuje-wydobycie-ropy-w-zatoce-meksykanskiej>, inf. 01 XII 2023.

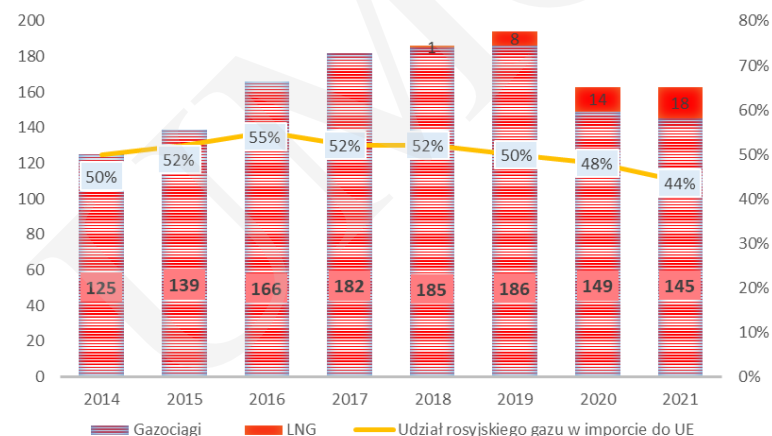
⁷ M. Salikhov, *Food/Energy Security and Global Markets*, *www.valdaiclub.com* 27.10.2022 <https://valdaiclub.com/a/highlights/food-energy-security-and-global-markets/>, inf. 10 XII 2023.

⁸ Szerzej: M. Koczan, *Proces kształtowania celów polityki energetyczno-klimatycznej Unii Europejskiej do 2030 roku. Konsekwencje dla Polski*, „Wschodnioznawstwo” 2021, s. 159–176.

⁹ K. Lipiński, *Bezpieczeństwo dostaw gazu w UE. Od kryzysu do niezależności*, „Policy Paper” 2023, nr 1, s. 11.

W 2019 r. kraje unijne zanotowały pik importu gazu, osiągając poziom 385 mld m³. Między rokiem 2014 a 2019 import gazu do krajów Unii Europejskiej wzrósł o blisko 55% (z 249 mld m³ do 385 mld m³). W następnych dwóch latach nastąpił wyraźny spadek zapotrzebowania związany ze skutkami pandemii Covid-19. W 2020 r. import gazu do UE osiągnął 342 mld m³, ale już w następnym roku obserwowaliśmy wyraźne odbicie do poziomu 356 mld m³. Wzrost importu był z jednej strony wynikiem zwiększonego zapotrzebowania związanego z transformacją energetyczną unijnych gospodarek, ale także ze spadkiem produkcji głównie w Niderlandach¹⁰ i w Wielkiej Brytanii.

Rosja jest od wielu lat dominującym dostawcą gazu na unijny rynek. W 2019 r. dostarczyła do UE 194 mld m³ surowca (łącznie z LNG – wykres nr 1). W latach 2016–2019 produkcja i eksport tego paliwa skroplonego z Rosji wzrósł niemal trzykrotnie z 11 do blisko 30 mln ton¹¹. W 2019 r. 53% eksportowanego przez Rosję LNG trafiło na rynek europejski, m.in. do Francji, Belgii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii czy Holandii.

Wykres 1. Import rosyjskiego gazu ziemnego do UE w latach 2014–2021 w mld/m³

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sienkiewicz, R. Nowakowski, K. Tarnacka, P. Turowski, J. Bartoszewski, A. Mikulska, *Gaz zakładnikiem geopolityki. Wykorzystanie gazu ziemnego na cele energetyczne w Unii Europejskiej w aspekcie oddziaływania czynników geopolitycznych*, Wrocław 2022, s. 36.

Za Kamilem Lipińskim można wskazać cztery główne czynniki, które miały wpływ na wzrost zależności od dostaw rosyjskiego gazu w latach 2014–2021¹²:

1. 19% wzrost konsumpcji gazu ziemnego w UE,
2. 50% spadek wydobycia gazu w krajach unijnych,

¹⁰ Groningen – decyzja rządu o zakończeniu eksploatacji w październiku 2023 r.

¹¹ S. Kardaś, *Wielkie ambicje: rosyjska ekspansja na rynku LNG*, „Komentarze OSW”, www.osw.waw.pl 17.05.2021 <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-05-17/wielkie-ambicje-rosyjska-ekspansja-na-ryнку-lng>, inf. 29 XII 2023.

¹² K Lipiński, *op. cit.*, s. 9.

3. zbyt wolny rozwój możliwości pozyskiwania gazu z innych źródeł niż Rosja,
4. brak wdrożenia porozumień dotyczących wzajemnego wparcia państw członkowskich w przypadku ograniczenia dostaw surowca (zawarcie jedynie 2 z 34 wymaganych porozumień).

Rosnące zapotrzebowanie na gaz w UE, połączone ze spadkiem wydobycia w krajach członkowskich, było zaspokajane zwiększonym importem, bez podjęcia efektywnych działań zmierzających do dywersyfikacji i redukcji rosyjskiego gazu w strukturze importu. Dało to temu państwu narzędzie do wywarcia presji na kraje wspólnoty.

4. Rosja – *enfant terrible* europejskiego rynku gazu

W Strategii Energetycznej Rosji do roku 2020, przyjętej przez rosyjski rząd w sierpniu 2003 r., określono zapewnienie politycznych interesów tego państwa w Europie, krajach Wspólnoty Niepodległych Państw i na Dalekim Wschodzie jako jeden z celów strategicznych rozwoju branży gazowniczej¹³. Jeżeli chodzi o międzynarodową aktywność Rosji w sektorze energetycznym, miała ona na celu m.in. rozwój zasobów energetycznych na terytoriach innych państw, a także ugruntowanie obecności na krajowych rynkach energii obcych państw, współwłasność sieci dystrybucyjnej energii oraz obiektów infrastruktury energetycznej w tych krajach. Realizacja wskazanych celów powodowała pozyskiwanie aktywów w sektorze gazowym (magazynowanie, sprzedaż, dystrybucja), budowanie lub przejmowanie kontroli nad infrastrukturą przesyłową, zdobywanie pozycji kluczowego dostawcy gazu na krajowe rynki.

Rosyjskie władze przez ostatnie dekady wielokrotnie wykorzystywały dostawy surowców energetycznych (głównie ropy naftowej i gazu ziemnego) jako narzędzie do wywierania presji i osiągnięcia celów politycznych. Do najpoważniejszego kryzysu doszło na przełomie 2008 i 2009 r.¹⁴ Gazprom wstrzymał tranzyt gazu przez terytorium Ukrainy. Negatywne skutki tych działań odczuło wiele europejskich krajów. Gabriel Collins wyliczył, że w latach 1992–2014 doszło do 17 różnego rodzaju „incydentów”, w których Rosja aktywnie wykorzystywała dostawy ropy i gazu do wywierania presji politycznej¹⁵.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat Rosja zaangażowała się w budowę nowych szlaków przesyłu gazu bezpośrednio z Rosji do Niemiec (NordStream I i Nordstream II), przesuwając swoje oddziaływanie surowcowe z Europy Środkowo-Wschodniej na Europę Zachodnią. Gromadzenie aktywów pozwalających kontrolować istotną część infrastruktury krytycznej w UE (w tym magazyny gazu) czy spółek zajmujących się sprzedażą bądź dystrybucją energii poszerzyło wachlarz możliwego oddziaływania na niektóre państwa członkowskie¹⁶.

¹³ Энергетическая стратегия России на период до 2020 года, przyjęta rozporządzeniem numer 1234-r, z dnia 28 sierpnia 2003 roku, <https://docs.cntd.ru/document/901872984>, inf. 03 XII 2023.

¹⁴ M. Sienkiewicz, *Rosyjsko-ukraińskie konflikty gazowe*, „Racja Stanu. Studia i Materiały” 2010, nr 2(8), s. 133–149.

¹⁵ G. Collins, *Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe*, „Issue Brief” 18.07.2017.

¹⁶ M. Kędzierski, *Niemcy: nacjonalizacja gazowych aktywów Gazpromu*, „Analizy OSW”, www.osw.waw.pl 24.11.2022, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-24/niemcy-nacjonalizacja>

W 2021 r. mieliśmy do czynienia z świadomymi działaniami Rosji w celu spotęgowania negatywnego oddziaływania czynników wymienionych w pierwszej części artykułu na europejski rynek energii. W drugiej połowie 2021 r. za pośrednictwem spółki Gazprom Germania Rosjanie kontrolowali osiem magazynów gazu zlokalizowanych w pięciu unijnych krajach o łącznej powierzchni ok. 15 mld m³. W Niemczech cztery magazyny (Rehden, Etzel, Jemgum, Katarina) o łącznej powierzchni 6,6 mld m³ odpowiadały za ok. 30% krajowych powierzchni magazynowych gazu ziemnego¹⁷. W sierpniu 2021 r. zapęlenie kontrolowanych przez Gazprom magazynów gazu było na relatywnie niskim poziomie: 41% w Haidach w Austrii, 4% w Rehden w Niemczech i 17% w Bergermeer w Holandii, w całej Europie brakowało ok. 30 mld m³ surowca w porównaniu z rokiem 2019¹⁸. Działania rosyjskiego koncernu potęgowały niepokój i niestabilność na europejskim rynku, a wraz z nimi presję cenową. Od stycznia do września 2021 r. ceny gazu ziemnego w Europie wzrosły o 170%¹⁹. Gazprom mógłby wykorzystać tę sytuację do sprzedaży dodatkowych ilości surowca (poza zakontraktowanymi dostawami) i maksymalizować zyski, jak to robił w poprzednich latach. Spółka nie rezerwowała jednak dodatkowych mocy przesyłowych (poza tymi wynikającymi z kontraktów) na biegnącym przez Polskę gazociągu Jamalskim czy magistralach ukraińskich w celu uzupełniania niedoborów surowca w europejskich magazynach²⁰.

W tamtym okresie interpretowano działania Rosji przede wszystkim jako zmierzające do wywarcia presji na Komisję Europejską i poszczególne unijne kraje, aby osiągnąć trzy zasadnicze cele:

1. przyspieszyć certyfikację gazociągu Nord Stream 2 (NS2) i ewentualnie wyłączyć go z regulacji tzw. unijnego trzeciego pakietu energetycznego²¹; uruchomienie NS2 w połączeniu z odnogą gazociągu Turk Stream, prowadzącą przez Bułgarię, Serbię do Węgier (oddanym do użytku 2020 r.), pozwoliłoby całkowicie zrezygnować z tranzytu gazu przez terytorium Ukrainy, co oznaczałoby

zacja-gazowych-aktywow-gazpromu, inf. 15 XII 2023.

¹⁷ I. Trusewicz, *Gazprom straci podziemne magazyny w Unii Europejskiej*, „Rzeczpospolita”, www.rp.pl 04.04.2022, <https://energia.rp.pl/gaz/art36008071-gazprom-straci-podziemne-magazyny-w-unii-europejskiej>, inf. 25 XI 2023.

¹⁸ I. Wiśniewska, *Presja Gazpromu na Europę*, „Analizy OSW”, www.osw.waw.pl 25.08.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-25/presja-gazpromu-na-europe>, inf. 20 XII 2023.

¹⁹ W. Gadowski, *Od stycznia ceny gazu ziemnego w Europie wzrosły o ponad 170% i dalej będą rosły*, www.cire.pl 21.09.2021, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/od-stycznia-ceny-gazu-ziemnego-w-europie-wzrosly-o-ponad-170-i-dalej-beda-rosly>, inf. 20 XII 2023.

²⁰ Z. Nowak, M. Zaniewicz, *Rola Rosji w europejskim kryzysie gazowym*, „Biuletyn PISM” 5 listopada 2021, nr 186 (2384).

²¹ We wrześniu 2021 r. Nord Stream AG, spółka odpowiadająca za budowę gazociągu, ogłosiła zakończenie jego budowy (drugiej nitki, pierwsza została ukończona w czerwcu tego samego roku). Jeszcze w czerwcu 2021 r. spółka złożyła wniosek o certyfikację gazociągu. Podejmowane przez Gazprom próby wyłączenia infrastruktury przesyłowej NS2 z unijnych regulacji (rozdzielenie funkcji właściciela/zarządcy infrastruktury przesyłowej od właściciela przesyłanego surowca; dopuszczenie innych treaderów do mocy przesyłowych) zakończyły się ostatecznie niepowodzeniem.

- dla Rosji szereg korzyści: z jednej strony brak przychodów do ukraińskiego budżetu z tytułu podatków i opłat związanych z tranzytem, a z drugiej strony konieczność utrzymywania infrastruktury przesyłowej, spadek znaczenie geopolitycznego Ukrainy, w przypadku konfliktów czy sporów gazowych Ukrainę można byłoby wyseparować z europejskiego rynku gazu w przeciwieństwie do kryzysu energetycznego z 2009 r, kiedy skutki wstrzymania przez Gazprom tranzytu gazu przez terytorium tego kraju miały poważne konsekwencje dla wielu państw europejskich, brak konieczność przedłużania kontraktu na tranzyt gazu przez Ukrainę zawartego na lata 2019–2024²²;
2. kwestionowanie ambitnej unijnej polityki dekarbonizacji i procesów transformacyjnych zmierzających do zastępowania węglowodorów technologiami opartymi na wykorzystaniu odnawialnych źródeł energii; to w dłuższej perspektywie postrzegane jest przez Rosję jako wyzwanie na dwóch zasadniczych poziomach; po pierwsze dużego znaczenia unijnego rynku dla rosyjskiego ek portu, a po drugie pozycji UE na globalnym rynku surowcowym jako istotnego konsumenta paliw kopalnych; zmiany na obu tych poziomach oznaczają konieczność przesunięcia kierunków eksportu paliw kopalnych z bogatego i chłonnego rynku unijnego na alternatywne rynki, np. chiński; na kierunku europejskim przez ostatnie kilkadziesiąt lat rozwijano infrastrukturę przesyłową (rurociągową i terminali do odbioru ropy naftowej oraz gazu), doprowadzając nawet do przewymiarowania zdolności przesyłowych przede wszystkim w przypadku gazu ziemnego²³; zmiana kierunków eksportu rosyjskiego gazu będzie się wiązała z dużymi nakładami finansowanymi;
 3. podważanie sensowności unijnej polityki odchodzenia od kontraktów długoterminowych na rzecz krótkoterminowych lub spotowych; długoterminowe umowy na dostawy ropy czy gazu, zawierane nawet na 20–30 lat, zapewniały Rosji stabilny przyływ dewiz i gwarancję stałego popytu (zwłaszcza w formule *take or pay*²⁴); obowiązek wywiązywania się z wieloletnich kontraktów blokował rozwój innych sposobów wytwarzania energii, takich jak energetyka atomowa.

²² W grudniu 2019 r. Gazprom i Naftohaz zawarły umowę, na podstawie której za pośrednictwem ukraińskiej sieci gazociągów tranzytowych Gazprom miał przesyłać w 2020 r. 65 mld m³ surowca rocznie, a w kolejnych latach 40 mld m³. Szerzej o ukraińsko-rosyjskich relacjach gazowych: M. Koczan, *Relacje gazowe Ukrainy z Rosją – próba zmiany modelu*, „Wschodnioznawstwo” 2019, s. 271–283.

²³ M. Sienkiewicz, R. Nowakowski, K. Tarnacka, P. Turowski, J. Bartoszewski, A. Mikulska, *Gaz zakładnikiem geopolityki. Wykorzystanie gazu ziemnego na cele energetyczne w Unii Europejskiej w aspekcie oddziaływania czynników geopolitycznych*, Wrocław 2022, s. 28–30.

²⁴ Klauzula *take or pay*, narzucana przez Gazprom w umowach gazowych, obligowała kupującego od odbierania zakontraktowanego surowca, nawet jeżeli go nie potrzebował. Kupujący zmuszony był płacić za nieodebrane paliwo. Nie miał też możliwości reeksportu lub odsprzedaży gazu. Były to zapisy niekorzystne dla kupujących, dlatego dochodziło do procesów sądowych. Na przykład w 2012 r. sąd arbitrażowy w Wiedniu zwolnił RWE Transgas z konieczności płacenia kar na rzecz Gazpromu za nieodebrany surowiec. Szerzej o klauzuli *take or pay*: Ł. Wojcieszak, *Rola i znaczenie*

W kontekście dokonanej przez Rosję inwazji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. do powyższego zestawienia należy dodać kolejną uzasadnianą interpretację działań Kremla zmierzających do pogłębienia kryzysu na europejskim rynku energii. Wpisują się one w wielopoziomową grę zmierzającą do wytworzenia presji na UE, poszczególne kraje członkowskie i NATO w celu odwrócenia uwagi, osłabienia ich spójności wewnętrznej i gotowości do ewentualnego wsparcia Ukrainy w konfrontacji z Rosją. Do tych działań zaliczyć można: tworzenie nowych związków taktycznych na kierunku zachodnim²⁵; stymulowanie kryzysu migracyjnego na wschodniej granicy UE, początkowo na Litwie²⁶, później także w Polsce; publikacja (w lipcu 2021 r.) nowej rosyjskiej strategii bezpieczeństwa, w której Zachód określony jest jako główne zagrożenie²⁷; organizacja manewrów „Zapad 2021”, których kumulacja zaplanowana była na wrzesień 2021 r.²⁸; zaostrzenie relacji z NATO²⁹.

5. Dlaczego rosyjskie działania były skuteczne?

Przyczyną kryzysu energetycznego, który obserwowaliśmy w UE w 2021 r., był relatywnie szybki wzrost cen nośników energii. Pociągało to za sobą zwiększenie cen energii elektrycznej i ciepłej, podniesienie kosztów produkcji, zwłaszcza w branżach energochłonnych, ale także wzrost kosztów produkcji w tych obszarach, które wykorzystują surowce energetyczne jako materiał w procesach produkcyjnych (np. produkcja nawozów sztucznych czy sektor petrochemiczny). Poniższy wykres przedstawia procentowy wzrost cen poszczególnych nośników energii w latach 2019–2023 (różnica między średnią ceną w roku 2019 a marcem 2023 r.).

Istotnym elementem sprzyjającym działaniom podejmowanym przed Rosją na europejskim rynku gazu był fakt, że znaczna część wykorzystywanego w UE surowca (ok. 80%) jest wyceniana na podstawie cen rynkowych, a nie indeksacji do cen ropy naftowej. To powoduje dużą wrażliwość na zaburzenia między popytem a podażą. Rosjanie, nie napełniając kontrolowanych przez Gazprom magazynów gazu, a także ograniczając jego podaż na europejskim rynku, zapewne zdawali sobie sprawę z silnego oddzia-

klauzuli take or pay w umowach gazowych, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych” 2013, nr 14, s. 261–281.

²⁵ A. Wilk, *Zbroją i straszą: armia rosyjska na zachodniej flance*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-06-08/zbroja-i-strasza-armia-rosyjska-na-zachodniej-flance>, inf. 15 XII 2023.

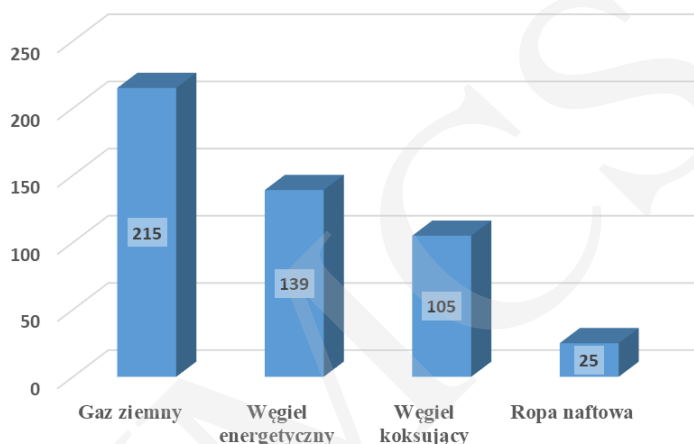
²⁶ J. Hyndle-Hussein, *Kryzys migracyjny na Litwie*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-23/kryzys-migracyjny-na-litwie>, inf. 20 XII 2023.

²⁷ W. Rodkiewicz, P. Źochowski, *Wróg z Zachodu. Nowa rosyjska strategia bezpieczeństwa*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-08/wrog-z-zachodu-nowa-rosyjska-strategia-bezpieczenstwa>, inf. 21 XII 2023.

²⁸ A. Wilk, P. Źochowski, *Cwiczenia „Zapad 2021”. Rosyjska strategia w praktyce*, [www.osw.waw.pl 03.09.2021 https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-09-03/cwiczenia-zapad-2021-rosyjska-strategia-w-praktyce](https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-09-03/cwiczenia-zapad-2021-rosyjska-strategia-w-praktyce), inf. 22 XII 2023.

²⁹ W. Rodkiewicz, *Rosja zamraża stosunki z NATO*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-10-20/rosja-zamraz-a-stosunki-z-nato>, inf. 15 XII 2023.

ływania na całą unijną gospodarkę. Sebastian Nick i Stefan Thoenes wykazali, że na ceny tego surowca w krótkim okresie duży wpływ mają niewystarczające zapasy paliwa i niedobory w dostawach³⁰.

Wykres nr 2. Procentowy wzrost cen poszczególnych nośników energii w latach 2019–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Dębkowska, M. Klucznik, M. Maj, A. Szymańska, A. Wejt-Knyżewska, *Reakcje biznesu na szok energetyczny*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa 2023, s. 8.

Dodatkowym zagadnieniem jest relatywnie spory udział gazu w kształtowaniu cen energii elektrycznej w UE. Z uwagi na unijne cele transformacji energetycznej, redukcje wysokoemisyjnych paliw kopalnych z miks energetycznego (węgiel kamienny i węgiel brunatny) wzrosła rola gazu ziemnego. Udział jednostek gazowych w ustalaniu cen energii elektrycznej w państwach wspólnoty wzrósł z 25% w 2015 r. do 39% w 2021 r. (więcej niż w przypadku jakiegokolwiek innej technologii produkcji energii elektrycznej) przy znacznie niższym udziale gazu w produkcji energii elektrycznej w UE (18%) rocznie³¹. Gaz ziemny stał się głównym czynnikiem wpływającym na ceny energii elektrycznej w Europie. W 2021 r. w takich krajach jak Belgia, Wielka Brytania, Grecja, Włochy czy Holandia determinował ceny energii elektrycznej przez ponad 80% godzin w roku³². To powodowało, że w 2021 r. ceny tego paliwa miały znacznie większy wpływ na ceny energii elektrycznej w UE, niż wynikałoby to z rzeczywistego udziału gazowych źródeł wytwórczych w miksie.

³⁰ Szerzej: S. Nick, S. Thoenes, *What drives natural gas prices? – A structural VAR approach*, „Energy Economics” 2014, vol. 45, s. 517–527.

³¹ B. Zakeri, I. Staffell, P. E. Dodds, M. Grubb, P. Ekins, J. Jaaskelainen, S. Cross, K. Helin, G. Castagneto Gissey, *The role of natural gas in setting electricity prices in Europe*, „Energy Reports” 2023, vol. 10, s. 2787.

³² *Ibidem*, s. 2778.

W związku z działaniami Gazpromu Komisja Europejska podjęła dochodzenie dotyczące działań mających negatywny wpływ na rynek gazu na Starym Kontynencie. Jedną z komisji to wprowadzenie certyfikatów dla podmiotów zarządzających magazynami gazu w UE, aby uniknąć negatywnego wpływu na infrastrukturę krytyczną. Następował także proces nacjonalizacji aktywów rosyjskiej spółki na krajowych rynkach.

6. Podsumowanie, wnioski, rekomendacje

Wiele wskazuje na to, że w 2021 r. mieliśmy do czynienia ze świadomymi działaniami Federacji Rosyjskiej, mającymi na celu zdestabilizowanie unijnego rynku energii. W tamtym okresie dominowały komentarze o wywieraniu presji na Komisję Europejską i rządy państw członkowskich w kontekście przyspieszonej certyfikacji gazociągu Nord Stream II i wyłączenia go z regulacji tzw. III pakietu energetycznego³³. W kontekście rosyjskich postulatów przedstawionych w grudniu 2021 r. jako ultimatum³⁴, a przede wszystkim rosyjskiej inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r., działania Kremla mające na celu destabilizację europejskiego rynku energii należy odczytywać jako jeden z elementów wielokierunkowej gry w ramach przygotowań do inwazji. Miało to na celu osłabienie politycznego wsparcia Zachodu dla Ukrainy w kontekście nasilającej się presji na władze w Kijowie na przełomie 2021 i 2022 r., a także osłabienie woli oraz potencjału wsparcia militarnego po rozpoczęciu zaplanowanej przez Kreml inwazji. Kryzys energetyczny wpisuje się w cały wachlarz podjętych przez Rosję działań służących osłabieniu spójności Zachodu.

Kluczowym czynnikiem redukującym rosyjskie możliwości wywierania presji na kraje UE jest dywersyfikacja i budowanie infrastrukturalnych zdolności uniezależnienia się od dostaw gazu z Rosji, zwłaszcza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W tym regionie, z uwagi na czynniki historyczno-gospodarczo-polityczne, Gazprom przez dekady utrzymywał dominującą pozycję dostawcy na lokalne rynki³⁵. Należy wspierać rozbudowę interkonektorów, łączących krajowe sieci przesyłu gazu, i stymulować wdrażanie procedur solidarnościowych w przypadku ograniczania dostaw surowców energetycznych. Powiększone powierzchnie magazynowe, obowiązek utrzymywania rezerw strategicznych na podwyższonym poziomie będą skutecznym stabilizatorem rynku w przypadku okresowych wahań podaży. Rozbudowa terminali do

³³ S. Kardaś, *Kosztowny sukces Rosji: ukończenie układania rur Nord Streamu 2*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-09-09/kosztowny-sukces-rosji-ukonczenie-ukladania-rur-nord-streamu-2>, inf. 17 XII 2023.

³⁴ Dnia 17 grudnia 2021 r. na stronie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji ukazał się komunikat w sprawie przedstawienia przez Rosję tekstów porozumienia z USA i NATO (https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1790809/): proponowany przez Federację Rosyjską tekst porozumienia z USA: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en, proponowany tekst porozumienia z NATO: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/?lang=en&clear_cache=Y.

³⁵ Szerzej: M. Paszkowski, *Wielki Brat nie ustępuje: wysiłki państw Europy Środkowej na rzecz zmniejszenia uzależnienia od dostaw surowców energetycznych z Rosji*, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2021, nr 5.

odbioru LNG zwiększy możliwości dywersyfikacji kierunków dostaw³⁶. Są to działania, które skutecznie można zrealizować w perspektywie czasowej 3–5 lat. W dłuższym okresie najlepszym sposobem na zminimalizowanie możliwości wywierania presji na europejski rynek gazu przez Rosję jest zmniejszenie udziału rosyjskiego surowca w imporcie/zużyciu, a docelowo redukcja udziału tego paliwa w miksie energetycznym poprzez redukcję popytu na surowiec³⁷.

Streszczenie: W 2021 r. mieliśmy do czynienia ze splotem kilku czynników wpływających na wzrost cen surowców energetycznych, a co za tym idzie – z szeregiem niekorzystnych zjawisk gospodarczych, od znacznego wzrostu cen energii elektrycznej i ciepłej przez podniesienie kosztów prowadzenia działalności gospodarczej po presję inflacyjną. Niezapełnianie magazynów gazu w UE różniło się od działań władz rosyjskich obserwowanych w poprzednich latach. Brak sprzedaży dodatkowych ilości paliwa odbiega od standardowych zachowań podmiotów gospodarczych zmierzających do maksymalizacji zysków w okresie koniunktury na ich towary/usługi. Działania Rosji na europejskim rynku gazu w drugiej połowie 2021 r. wpisują się w schemat wykorzystywania surowców energetycznych jako narzędzia presji do osiągnięcia celów politycznych.

Autor artykułu próbuje odpowiedzieć na następujące pytania: Jakimi narzędziami nacisku dysponował Kreml w 2021 r., aby stymulować kryzys energetyczny w UE? Jakie działania, ewentualnie zaniechania, doprowadziły do uzyskania przez Rosję dominującej pozycji na unijnym rynku gazu? Podstawową metodą badawczą przyjętą w artykule jest krytyczna analiza źródeł, uzupełniona metodą prognozowania i metodą porównawczą.

Słowa klucz: gaz ziemny, Rosja, Unia Europejska, kryzys energetyczny, wojna rosyjsko-ukraińska.

Russia's actions deepening the energy crisis in 2021 as part of a multi-directional pressure on the European Union

Abstract: In 2021, we were faced with a combination of several factors influencing the increase in the prices of energy raw materials and, consequently, with a number of unfavorable economic phenomena, from a significant increase in the prices of electricity and heat, through increasing costs of running a business, to inflationary pressure. The failure to fill gas storage facilities in the EU differed from the actions of the Russian authorities observed in previous years. The lack of sales of additional volumes of gas deviates from the standard behavior of business entities aimed at maximizing profits during booms in their goods/services. Russia's actions on the European gas market in the second half of 2021 are part of the pattern of using energy resources as a pressure tool to achieve political goals.

³⁶ D. Czyżewski, *Europa, Rosja i nowa walka o surowce energetyczne. Wyzwania stojące przed Unią Europejską w związku z odchodzeniem od rosyjskich surowców energetycznych*, „Raport Warsaw Enterprise Institute”, Warszawa listopad 2022, s. 24.

³⁷ W roku, w którym Rosja rozpoczęła pełnoskalową wojnę przeciw Ukrainie, udało się obniżyć zapotrzebowanie na gaz o 15%.

The article tries to answer the question: what pressure tools did Russia have at its disposal in 2021 to stimulate the energy crisis in the EU? What actions or omissions led to Russia gaining a dominant position on the EU gas market? The basic research method adopted in the article is a critical analysis of the collected materials, supplemented with forecasting, comparative and systemic analysis methods.

Keywords: natural gas, Russia, European Union, energy crisis, Russian-Ukrainian war

Bibliografia

Źródła:

- Energičeskaja strategija Rossii na pieriod do 2020 goda, przyęta rozporządzeniem numer 1234-r, z dnia 28 sierpnia 2003 r., <https://docs.cntd.ru/document/901872984>
- Komunikat Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie przedstawienia przez Rosję tekstów porozumienia z USA i NATO, https://mid.ru/en/foreign_policy/news/1790809/
- Proponowany przez Rosję tekst porozumienia z USA, https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/?lang=en
- Proponowany przez Rosję tekst porozumienia z NATO, https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/?lang=en&clear_cache=Y

Piśmiennictwo:

- Bordachev T., Chizhova D., *Central Asia and the Ukraine Crisis*, Valdai Discussion Club Report, Moscow 2022.
- Collins G., *Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe*, „Issue Brief” 18.07.2017.
- Czyżewski D., *Europa, Rosja i nowa walka o surowce energetyczne. Wyzwania stojące przed Unią Europejską w związku z odchodzeniem od rosyjskich surowców energetycznych*, „Raport Warsaw Enterprise Institute” Warszawa, listopad 2022.
- Dębkowska K., Klucznik M., Maj M., Szymańska A., Wejt-Knyżewska A., *Reakcje biznesu na szok energetyczny*, Warszawa 2023.
- Gadomski W., *Od stycznia ceny gazu ziemnego w Europie wzrosły o ponad 170% i dalej będą rosły*, <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/od-stycznia-ceny-gazu-ziemnego-w-europie-wzrosly-o-ponad-170-i-dalej-beda-rosly>
- Hyndle-Hussein J., *Kryzys migracyjny na Litwie*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-23/kryzys-migracyjny-na-litwie>
- Kajmowicz J., *Potężny huragan Ida wstrzymuje wydobycie ropy w Zatoce Meksykańskiej*, www.energetyka24.com, 30.08.2021, <https://energetyka24.com/ropa/poteczny-huragan-ida-wstrzymuje-wydobycie-ropy-w-zatoce-meksykanskiej>
- Kardaś S., *Kosztowny sukces Rosji: ukończenie układania rur Nord Streamu 2*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-09-09/kosztowny-sukces-rosji-ukonczenie-ukladania-rur-nord-streamu-2>
- Kardaś S., *Wielkie ambicje: rosyjska ekspansja na rynku LNG*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-05-17/wielkie-ambicje-rosyjska-ekspansja-na-rynku-lng>
- Kędziński M., *Niemcy: nacjonalizacja gazowych aktywów Gazpromu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-11-24/niemcy-nacjonalizacja-gazowych-aktywow-gazpromu>
- Koczan M., *Relacje gazowe Ukrainy z Rosją – próba zmiany modelu*, „Wschodnioznawstwo” 2019.

Działania Rosji pogłębiające kryzys energetyczny w 2021 r. jako element wielokierunkowej presji... 247

- Koczan M., *Proces kształtowania celów polityki energetyczno-klimatycznej Unii Europejskiej do 2030 roku. Konsekwencje dla Polski*, „Wschodnioznawstwo” 2021.
- Lipiński K., *Bezpieczeństwo dostaw gazu w UE. Od kryzysu do niezależności*, „Policy Paper” 2023, nr 1.
- Nick S., Thoenes S., *What drives natural gas prices? – A structural VAR approach*, „Energy Economics” 2014, vol. 45.
- Nowak Z., Zaniewicz M., *Rola Rosji w europejskim kryzysie gazowym*, „Biuletyn PISM” 5 listopada 2021, nr 186(2384).
- Rodkiewicz W., Żochowski P., *Wróg z Zachodu. Nowa rosyjska strategia bezpieczeństwa*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-07-08/wrog-z-zachodu-nowa-rosyjska-strategia-bezpieczenstwa>
- Salikhov M., *Food/Energy Security and Global Markets*, <https://valdaiclub.com/a/highlights/food-energy-security-and-global-markets/>.
- Sienkiewicz M., *Rosyjsko-ukraińskie konflikty gazowe*, „Racja Stanu. Studia i Materiały” 2010, nr 2(8).
- Sienkiewicz M., Nowakowski R., Tarnacka K., Turowski P., Bartoszewski J., Mikulska A., *Gaz zakładnikiem geopolityki. Wykorzystanie gazu ziemnego na cele energetyczne w Unii Europejskiej w aspekcie oddziaływania czynników geopolitycznych*, Wrocław 2022.
- Paszkowski M., *Wielki Brat nie ustępuje: wysiłki państw Europy Środkowej na rzecz zmniejszenia uzależnienia od dostaw surowców energetycznych z Rosji*, „Prace Instytutu Europy Środkowej” 2021, nr 5.
- Rodkiewicz W., *Rosja zamraża stosunki z NATO*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-10-20/rosja-zamraza-stosunki-z-nato>
- Trusewicz I., *Gazprom straci podziemne magazyny w Unii Europejskiej*, „Rzeczpospolita”, <https://energia.rp.pl/gaz/art36008071-gazprom-straci-podziemne-magazyny-w-unii-europejskiej>
- Wiech J., *Energiewende nowe niemieckie imperium*, Warszawa 2022.
- Wilk A., *Zbroją i straszą: armia rosyjska na zachodniej flance*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-06-08/zbroja-i-strasza-armia-rosyjska-na-zachodniej-flance>
- Wilk A., Żochowski P., *Ćwiczenia „Zapad 2021”. Rosyjska strategia w praktyce*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2021-09-03/cwiczenia-zapad-2021-rosyjska-strategia-w-praktyce>
- Wiśniewska I., *Presja Gazpromu na Europę*, „Analizy OSW”, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-08-25/presja-gazpromu-na-europe>
- Wiśniewski G., *Produkcja energii elektrycznej z OZE – podsumowanie roku 2021*, <https://www.cire.pl/artykuly/opinie/produkcja-energii-elektrycznej-z-oze--podsumowanie-r.u-2021>
- Wojcieszak Ł., *Rola i znaczenie klauzuli take or pay w umowach gazowych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych” 2013, nr 14.
- Zakeri B., Staffell I., Dodds P. E., Grubb M., Ekins P., Jaaskelainen J., Cross S., Helin K., Castagneto Gissey G., *The role of natural gas in setting electricity prices in Europe*, „Energy Reports” 2023, vol. 10.